

SLOVENSKO KNJIŽNIČARSTVO DVAJSET LET PO OSVOBODITVI

Branko Berčič

V zadnjih dvajsetih letih je slovensko knjižničarstvo prešlo razgibano in pomembno obdobje v svojem razvoju. V tem času se je pravzaprav na novo rodilo, se preporodilo, se uveljavilo kot kulturna in strokovna dejavnost in prejelo za svoje delo prvo družbeno priznanje. Raslo je iz malega, živelo v nenehnih težobah ter kljub dvajsetim letom svoje starosti ostalo majhno in kljub kulturni pomembnosti svojega poslanstva ostalo skromno.

Kot vsa druga področja družbenih dejavnosti je tudi za slovensko knjižničarstvo v prvih letih po osvoboditvi značilno obdobje obnove. Če kje, potem so se prav na tem področju kar najbolj poznale posledice raznarodovalnega okupatorjevega terorja. Razen redkih izjem so bile slovenske knjižnice kot hranilišča dokumentov o slovenski narodni samobitnosti med zadnjo vojno izpostavljene nekulturnemu barbarizmu, ki jim je prizadejal hude izgube in globoke rane. Čeprav že prej ne obilni, so bili na vsem slovenskem ozemlju po osvoboditvi knjižni fondi skoraj popolnoma uničeni oziroma razneseni na vse strani. Zato so bili potrebni precejšnji organizacijski in kulturnoljubiteljski napor, da je na vojnih razvalinah zraslo obnovljeno in duhovno prerajeno slovensko knjižničarstvo.

Obnavljanje, prerajanje in močna kvantitativna rast so značilnosti kakih prvih pet let povojnega razvoja slovenskega knjižničarstva. Ustanovljenih je bilo na desetine novih znanstvenih in strokovnih knjižnic in nekaj sto novih šolskih, sindikalnih in ljudskih knjižnic. V letu 1950 na primer je bilo v Sloveniji že 673 znanstvenih in strokovnih, 378 sindikalnih, 463 šolskih in 845 ljudskih knjižnic ali skupno 2359 knjižnic s fondom 2 482 472 knjig. Okrepljeni in prenovljeni knjižni fondi so močno dvignili zanimanje občinstva za knjigo in izposojanje knjig je zajelo zelo širok krog interesentov, bodisi iz izobraževalnih ali študijskih potreb, bodisi zaradi razvedrila in duševne rekreacije. Vzporedno z rastjo knjižnic se je množilo tudi število knjižničarskih delavcev, med katerimi so sicer še vedno močno prevladovali amaterji in volonterji, čeprav se je v primerjavi s predvojnimi stanjem povečalo tudi število poklicnih knjižničarskih strokovnjakov. Zavedajoč se svojega kulturnega poslan-

stva, so se slovenski knjižničarji že v tem času organizirali v strokovnem društvu, se povezali z drugimi jugoslovanskimi strokovnimi kolegi ter si z enotnim nastopanjem prvič v jugoslovanski zakonodaji priborili spoštovanje svoje stroke ob drugih, že uveljavljenih strokovnih področjih.

Obdobje naslednjih desetih let ima v nadaljnjem razvoju slovenskega knjižničarstva več posebnosti. Če je za prva povojna leta značilna stihijska množična rast knjižnic, se je poslej ta polet začel umirjati. Umiritev je usmerila akcijo v treznejše razmišljanje predvsem o potrebah pa tudi o možnostih živega delovanja tako velikega števila knjižnic najrazličnejših vrst. Začel se je proces čiščenja in izločanja. Sledeč na eni strani reorganizacijam lokalnih organov upravljanja in na drugi strani razvojnemu procesu v samem sebi, je slovensko knjižničarstvo dobivalo iz leta v leto bolj organizirano obliko in kvalitetnejšo strokovno podobo. Odmirale in odmrle so knjižnice, ki niso bile organsko zrastle iz potreb bralcev določenega okoliša ali strokovnih interesentov, oziroma niso bile neposredno navezane na področje njih delovanja ali bivanja. Tako so sčasoma odpadle skoraj vse tako imenovane sindikalne knjižnice, se medsebojno povezale ljudske knjižnice, umirale brezperspektivne strokovne in specialne znanstvene knjižnice, le šolske knjižnice so se še nadalje številčno krepile. V letu 1961 je na primer delovalo v Sloveniji 12 splošnih znanstvenih, 88 specialnih znanstvenih, 138 strokovnih, 525 ljudskih in 1412 šolskih knjižnic. Kljub manjšemu skupnemu številu organiziranih knjižnic, ki jih je bilo v tem času v Sloveniji 2175, pa so le-te razpolagale s podvojenim knjižnim fondom, ki je presegal 5 milijonov zvezkov. Ne upoštevajoč šolskih knjižnic, je bilo med bralce knjižnic vpisanih nad 288 000 občanov, ki so nad milijon in polkrat obiskali knjižnice in si izposodili skoraj 3 milijone knjig. Ali z drugimi besedami: knjižnice so (brez šolskih) dnevno postregle nad 5000 obiskovalcev in jim izposodile okrog 10 000 knjig. To delo je opravljalo 1306 knjižničarskih delavcev, od teh 467 rednih ali honorarnih stalnih uslužbencev in 528 prostovoljcev. Poleg obsežne izposoje pa so ti knjižničarji opravili še vrsto drugih knjižničarskih del, ob katerih so si vedno bolj prisvajali bibliotekarsko strokovno znanje ter si prizadevali dohietati razvoj bibliotekarske stroke in službe v drugih, bolj razvitih deželah. Izšli so prvi osnovni domači bibliotekarski strokovni priročniki, izhajati je začel prvi slovenski knjižničarski strokovni časopis, množila so se strokovna posvetovanja, na katerih so bila obravnavana najbolj aktualna in vedno nova vprašanja iz bibliotekarske teorije in prakse, vse bolj poglobljeni so postajali strokovni tečaji za usposabljanje poklicnih knjižničarskih delavcev ter vse bolj zahtevna in odgovorna njihova služba in dejavnost. Slovensko knjižničarstvo se je dokončno uveljavilo kot pomemben sestavni del narodnega kulturnega življenja, slovenski

knjižničarji pa kot aktivni javni delavci in soustvarjalci kulturnega obličja sodobne družbe. Družbeno priznanje takšnega položaja in vloge slovenskega knjižničarstva kaže splošno upoštevanje bibliotekarske stroke v zakonodaji o javnih uslužbencih, še posebej pa prvi slovenski zakon o knjižnicah, ki je pomemben mejnik v razvoju slovenskega knjižničarstva in usmerjevalec njegovega nadaljnjega razvoja.

Čas od uveljavitve zakona o knjižnicah dalje pomeni zadnjo, sodobno etapo v povojnem razvoju slovenskega knjižničarstva. Ponovno je že bilo ugotovljeno, da je zakon važna prelomnica v življenju slovenskega knjižničarstva. Čeprav je na eni strani uzakonil takratno stanje, je na drugi strani razvil popolnoma nove osnove za nadaljnji uspešnejši in sodobnejši razvoj bibliotekarske službe in stroke na Slovenskem. Ob drugih dovolj elastičnih določilih, ki omogočajo prožnejšo akcijo, je zakon na primer sprožil tendenco po preoblikovanju javnih knjižnic v samostojne delovne organizacije, vzpostavil enakopravne odnose pri obravnavanju položaja knjižnic med drugimi družbenimi ustanovami, prvič na področju javnih služb vpeljal sistem družbenega upravljanja in samoupravljanja, ustanovil institucijo matičnih knjižnic kot jedra slovenskega knjižničarstva, ki naj bodo garancija njegovemu kvalitetnemu razvoju v prihodnje, ter postavil zahtevo po strokovnosti knjižničarskega dela, kar pomeni za knjižničarsko stroko pridobitev enakopravnega mesta med drugimi, že bolj razvitimi in priznanimi strokami. Glede na vse to so bile v letih po sprejetju zakona slovenske knjižnice podvržene vnovičnemu kritičnemu preverjanju svojih lastnih moči, družbena skupnost pa postavljena pred čisto določene in odgovorne naloge in dolžnosti do tega področja javnega življenja. Kljub nekaterim negativnim pojavom, ki so izpričali, da je upoštevanje knjižničarstva mnogokje bolj načelno kot stvarno, moremo ob štiriletnici zakona pokazati na vrsto pozitivnih rezultatov, ki pomenijo nadaljnji premik k dokončni konsolidaciji slovenskega knjižničarstva.

Vplivanje zakona je najbolj odsevalo na področju javnega knjižničarstva med tako imenovanimi splošnimi knjižnicami. Danes imamo v Sloveniji 54 samostojnih ljudskih knjižnic in 9 samostojnih študijskih knjižnic, kar pomeni, da ima skoraj vsaka občina samostojen knjižničarski delovni kolektiv, v nekaterih občinah pa jih deluje tudi po več. Od teh je 45 občinskih ljudskih knjižnic sposobnih opravljati naloge matičnih knjižnic za svoje področje, kar pomeni, da je matična služba zajela 75 % celotnega slovenskega ozemlja. Ostalo pa je še vedno 17 občin, kjer ta osnovni pogoj za kvalitetno delovanje knjižničarstva na njihovem področju ni izpolnjen. Te občine so: 1 v koprskem, 4 v celjskem, 5 v mariborskem in 7 v ljubljanskem okraju. Se pravi, da je skoraj tri četrtine Slovenije vendarle oskrbljene s takšnimi javnimi knjižnicami, ki izpolnjujejo pogoje, kot so ustrezni knjižni fond, pro-

stori, čitalnice, strokovni kadri in redna finančna sredstva ter se morejo vključiti v splošno slovensko knjižničarsko mrežo in preko nje, poleg lastnih knjižnih fondov, oskrbovati svoje področje s potrebno literaturo. Hkrati morejo delovati kot strokovni usmerjevalci in mentorji drugim knjižnicam (društvenim, strokovnim, šolskim), ki delujejo na njihovem področju. Prav matična dejavnost, vodena po republiški matični službi, je izpeljala že številne organizacijske akcije in izdelala potrebna bibliotekarska strokovna navodila za organizacijsko in strokovno ureditev šolskih knjižnic in strokovnih knjižnic delovnih organizacij, da bi se tudi te mogle enakopravno vključiti v republiško mrežo javne knjižničarske službe. Enaka akcija teče tudi med specialnimi znanstvenimi knjižnicami, medtem ko so splošne znanstvene knjižnice kot najtrdneje in strokovno najbolj organizirane knjižničarske delovne organizacije že od vsega začetka temeljni kamni slovenskega knjižničarstva.

Po zadnjih statističnih podatkih (31. december 1964 oziroma šolsko leto 1964/65) deluje v Sloveniji 1975 knjižnic, od tega 12 splošnih znanstvenih, 105 specialnih znanstvenih, 165 strokovnih, 371 ljudskih in 1322 šolskih knjižnic s skupnim knjižnim fondom 5 909 897 zvezkov. V primerjavi s stanjem ob sprejemanju zakona o knjižnicah je ostalo nespremenjeno že ustaljeno število splošnih znanstvenih knjižnic, dvignilo se je število specialnih znanstvenih (za 17) in strokovnih knjižnic (za 27), znižalo pa se je število ljudskih (za 154) in šolskih (za 90) knjižnic. Prirastek pri znanstvenih in strokovnih knjižnicah je pogojen z ustanavljanjem novih znanstvenih, višješolskih in visokošolskih zavodov oziroma s spoznavanjem potrebe po strokovni literaturi v različnih gospodarskih in drugih delovnih organizacijah. Kvantitativno nazadovanje ljudskih in šolskih knjižnic pa gre predvsem na račun upadanja društvenih knjižnic, ki niso več zmožne živega delovanja in katerih vlogo prevzemajo večje in bolj organizirane poklicne knjižnice, oziroma na račun reorganizacije šolstva in z njim vred šolskih knjižnic po šolski reformi. Ob tem splošnem znižanju števila knjižnic v Sloveniji pa ugotavljamo nad polmilijonsko povečanje knjižnih fondov in delno povečanje obiskov v knjižnicah ob približno enaki količini izposojenih knjig kot v letu 1961. Čeprav je res, da vsako v ljudski knjižnici izposojeno knjigo prebere več oseb, pa opozarja statistično prikazano zmanjšanje števila občanov, ki so vpisani med obiskovalce knjižnic, za več kot 60 000 v treh letih na problem, ob katerem se bo treba resno zamisliti in opraviti ustrezne sociološke analize. Knjižničarsko delo opravlja 1251 delavcev, od katerih jih je samo 255 strokovno usposobljenih; nadaljnjih 276 knjižničarskih strokovnih uslužbencev še nima strokovnega izpita, 334 je v knjižnicah volonterjev, 396 pa uslužbencev z drugačnimi kvalifikacijami. Navedeni odnosi v sestavu kadrov, ki delajo v knjižnicah, gotovo niso niti dobri niti koristni za graditev knjižničarske stroke

in za krepitev knjižničarske strokovne službe v prihodnje. To toliko manj, ker morajo nekoliko manj številni knjižničarski delavci, kot so bili pred tremi leti, odpraviti večje število obiskovalcev, izposoditi približno enako količino knjižnega gradiva in opravljati še vrsto drugih in novih strokovnih in drugačnih nalog.

Da bi dobili podobo o današnjem položaju knjižničarstva v slovenski narodni skupnosti in o njegovem povojnem razvoju, moramo medsebojno primerjati nekatere osnovne podatke iz let pred zadnjo vojno s sedanjimi. Za povojni čas se poslužimo razpoložljivih podatkov iz leta 1940, ki veljajo samo za takratno dravsko banovino brez Primorske in brez upoštevanja strokovnih knjižnic, za sedanost pa podatkov ob koncu leta 1964, vendar s pripombo, da so upoštevane od ljudskih knjižnic samo tiste z 250 zvezki in več. Slika je naslednja:

	1940	1964	Indeks
Znanstvene knjižnice:			
število	26	117	450
fond	800 000	2 544 000	317
izposoja	36 000	506 000	1405
Ljudske knjižnice:			
število	855	371	43 (?)
fond	582 000	1 198 000	206
izposoja	678 000	2 188 000	323
Šolske knjižnice:			
število	971	1 322	136
fond	846 000	1 849 000	217

Primerjava kaže, da stoji slovensko knjižničarstvo dvajset let po osvoboditvi po svojem obsegu visoko nad stanjem v zadnjih letih pred vojno. Najbolj so se pomnožile znanstvene knjižnice, precej tudi šolske knjižnice, medtem ko pri ljudskih knjižnicah, zaradi prevelikih razlik v metodologiji popisov, primerjava ni realna. Tudi knjižni fondovi so se najbolj okrepili v znanstvenih knjižnicah ter se več kot podvojili v ljudskih in v šolskih knjižnicah, zlasti pa se je povečala njihova uporaba. Poleg večjega števila knjižnic, obsega in frekvence knjižnih fondov pa je napredovala tudi strokovnost knjižničarskega dela. Čeprav je ne moremo meriti s statističnimi prijemi, vendar že samo število strokovno usposobljenih kadrov med današnjimi knjižničarskimi delavci, med katerimi jih je 135 z visoko in 265 z višjo oziroma srednjo izobrazbo, priča o višjem kvalitetnem nivoju sedanjih knjižnic od predvojnih, ko so bili poklicni in višje šolani knjižničarski uslužbenci zelo maloštevilni.

Takšno je stanje slovenskega knjižničarstva, če obravnavamo samo njegovo najbolj osnovno družbeno bit in dejavnost. Toda moderno knjiž-

ničarstvo ne ostaja samo pri tradicionalnih oblikah strokovnega dela in svojega družbenega delovanja. Prav zaradi močnega naraščanja tiskane-gradiva in zaradi nenehnih novih dognanj na posameznih strokovnih področjih in v posameznih znanstvenih disciplinah na eni strani ter zaradi širjenja kroga uporabnikov knjižnic in njih števila na drugi strani, je knjižničarstvo prisiljeno, da se stalno samo v sebi dopolnjuje in da se javlja v družbenem dogajanju z novimi dejavnostmi. Tako je poleg graditve knjižnih fondov, njihove obdelave in dela z bralci kot osnovnih knjižničarskih opravil postalo neogibni sestavni del knjižničarske dejavnosti organiziranje široke mreže organizacijsko in strokovno kvalitetnih javnih knjižnic, smotrna delitev vlog in funkcij posameznih knjižnic, koordiniranje dela med knjižnicami enakega tipa, integracija posameznih knjižničarskih opravil, medknjižnično posojanje knjižnega gradiva za izobraževalne in študijske namene, informacijska služba o razpoložljivem knjižničnem gradivu, dokumentacijska obdelava tega gradiva, strokovno in znanstvenoraziskovalno obravnavanje posameznih problemov iz knjižničarske prakse in teorije, publiciranje bibliotekarske strokovne literature in druge podobne dejavnosti. Vse naštetje in še druge oblike knjižničarskega dela so se po svetu že močno razširile in so osnova vsemu modernemu knjižničarstvu.

Ker so naše knjižnice — prav tako kot drugje po svetu — osnovne izvenšolske izobraževalne ustanove in nepogrešljivi sodelavci pri vsakršnem strokovnem in znanstvenem napredovanju, zato vedno ostreje in neodložljivo zahteva tudi naš družbeni razvoj modernizacijo našega knjižničarstva — kakor povsod drugje po svetu. Kot smo prej ugotovili, je slovensko knjižničarstvo v povojnih letih močno napredovalo, vendar pa tudi v kvantiteti njegove rasti nikakor še nismo dosegli popolnosti. Število splošnih znanstvenih knjižnic se je nekako ustalilo. Vendar vse med njimi še vedno niso dokončno našle svoje prave notranje podobe in družbene funkcionalnosti. Vprašanje je na primer, do kolikšne mere naj bo študijska knjižnica posnetek osrednje nacionalne znanstvene knjižnice, oziroma kje je tista meja njenega približevanja funkciji splošne javne knjižnice, da je še lahko organsko vraščena v specifično znanstveno in kulturno življenje svojega področja ter da hkrati ne zanemari osnovnega namena svoje ustanovitve. Specialne znanstvene knjižnice so na eni strani številčno zelo narasle, na drugi strani pa ob raznih ozko specialističnih področjih še vedno nimamo na primer osrednjih knjižnic za humanistične ali družbene znanosti. Podoba o strokovnih knjižnicah je kljub vsem naporom še vedno marsikje prilično nejasna, tako glede njihove funkcionalne upravičenosti v posameznih primerih kakor glede njihove notranje organiziranosti. Pri ljudskih knjižnicah doživljamo že zaskrbljavajoče upadanje njihovega števila in ne uspevamo organizirati trdnih občinskih poklicnih knjižnic, ki bi s svojo sodobno vodeno dejav-

nostjo pokrile vse potrebe svojega področja po lepi in poučni knjigi. Dokončna organizacijska oblika tudi še ni dosežena pri šolskih knjižnicah, med katerimi so se šele redke prilagodile reformirani organizaciji in delovanju šol. — Kljub vsem tem in drugim pomanjkljivostim pa je kvantitativni napredek slovenskega knjižničarstva, če ga primerjamo s predvojnimi stanjem, vsekakor močno zaznaven.

Tega, žal, ni mogoče trditi za kvaliteto našega sodobnega knjižničarskega dela. Res je omrežje knjižnic bolj sistematično organizirano, pri izgradnji fondov se posveča večja skrb poučni literaturi in tudi strokovnost knjižničarskih opravil se je na splošno izboljšala, vendar pa v primerjavi s knjižničarstvom v tujih deželah ugotavljamo določeno zaostajanje. Tako je strokovnost v obdelavi knjižničnega gradiva na zahtevani višini samo v znanstvenih in v nekaterih večjih strokovnih in ljudskih knjižnicah. Kataloška obdelava še vedno ne bazira na enotnih osnovah, ki bi bile prilagodljive vsem vrstam knjižnic. Tekoči bibliografiji, da bi bila ažurna, in retrospektivni nacionalni bibliografiji, da bi v doglednem času postala popoln vir za znanstveno informiranje o slovenski publicistiki v preteklosti, primanjkuje materialnih moči. Splošna informativna služba je primitivna, brez potrebnih osnovnih pomagal, kot so centralni in specialni katalogi in bibliografije, ne dovolj učinkovita in kaže vse slabosti začetništva. Dokumentacija si v knjižnicah šele išče svoje mesto med knjižničarskimi opravili in še ni zajela niti bibliotekarske strokovne literature. Strokovna in znanstvena obdelava bibliotekarskih problemov je omejena na redke posamične primere, niti ne moremo govoriti o tekočem intenzivnem spremljanju bibliotekarske vede po svetu, za kar so na tujem organizirani tudi veliki inštituti. Koordiniranje dela med knjižnicami, čeprav zlasti znanstvene in strokovne knjižnice že dalj časa čutijo potrebo po njem, še ni zaživelo. Integracija knjižničarskih opravil, katere začetek naj bi predstavljalo že dogovorjeno centralno katalogiziranje slovenske tiskarske produkcije, se mora na primer ustaviti ob takšnem vprašanju, kot je nabava nekaj skromnih deviznih sredstev za najbolj nujno tehnično opremo. Medknjižnično posojanje gradiva je omejeno le na manjše število največjih knjižnic, pač tudi zato, ker je organiziranje omrežja organizacijsko in strokovno kvalitetnih javnih knjižnic šele v svoji začetni obliki. In če naj končno omenimo še izdajanje domače bibliotekarske strokovne literature, moramo ugotoviti, da še nismo vzgojili ne dovolj strokovnjakov niti nobenega znanstvenega raziskovalca specialista za področje bibliotekarstva, ki je po svetu močno razvejana strokovnost in priznana znanstvena disciplina. Kadrovski problem sploh ostaja osrednje vprašanje nadaljnjega napredovanja in modernizacije slovenskega knjižničarstva. Sedanje možnosti za vzgajanje knjižničarskih strokovnih kadrov in njih rezultati, kolikor so razveseljivi, ne zadoščajo niti za najbolj nujne potrebe

dnevne knjižničarske operative, zato nujno moramo poiskati še druge možnosti za oblikovanje visoko kvalificiranih in specializiranih bibliotekarskih strokovnih delavcev.

Ne bi se tukaj spuščali v obravnavanje materialnega vprašanja slovenskega knjižničarstva v času dvajsetih let po osvoboditvi naše domovine. Reči pa moramo, da so finančna in investicijska vlaganja na področju bibliotekarstva bila in ostala skromna in nezadostna. Če niso bile v zadnjih dveh desetletjih realizirane mnogotere, ponekod tudi najbolj osnovne naloge pri organizaciji in v kvaliteti knjižničarskega dela, potem je tega v prvi vrsti kriva stalna materialna šibkost slovenskega knjižničarstva. Kje in v kolikšni meri se te slabosti kažejo v njegovem povojnem in sedanjem razvoju in od kod izvirajo, najbolje kažejo sami neuspehi, kakor tudi skozi vsak doseženi napredek vedno odseva določeni družbeni moralni in materialni interes.

Bodi že tako ali drugače, preteklosti ne moremo izpreminjati. Ta ostane takšna, kakršna je bila — dokument časa in šola za prihodnost. Dvajsetletna bilanca o delovanju slovenskega knjižničarstva je navrgla vse uspehe in slabosti prehojene poti. In če smo na tej poti kljub vsem oviram dosegli rezultat, ki ga moremo brez samohvale imenovati splošni napredek slovenskega knjižničarstva, potem bo naš zaskrbljeni pogled na vse sedanje slabosti in težave ohrabren s svetlim žarkom zaupanja v svoje lastne sile in v nezadržljivi družbeni kulturni napredek, ki mora neobhodno stremeti tudi za stalnim napredovanjem knjižničarstva kot enega svojih osnovnih sestavnih elementov. Saj se je slovensko knjižničarstvo v dvajsetih letih povojnega razvoja pokazalo kot aktiven graditelj kulturnega profila slovenske narodne skupnosti ter s tem dokazalo upravičenost do zaupanja v njegovo sposobnost, da se v skupnem družbenem interesu še nadalje krepi in razvija v napredno in moderno javno službo. To pa je v prihodnje neposredna skupna naloga in cilj slovenskega knjižničarstva in družbene skupnosti, kateri pripada z vsem svojim bistvom.

NEKAJ BESED O NAŠI KATALOGIZACIJSKI TERMINOLOGIJI

Pavle Kalan

Ob pripravah za mednarodno konferenco o katalogizacijskih načelih se je pokazalo, da je treba vzporedno z reševanjem pglavitnih nalog proučiti tudi vprašanje enotne terminologije. Kakor v drugih panogah je seveda tudi v knjižničarstvu natančna opredeljenost pojmov neogiben pogoj za plodno razpravljanje. Pri diskusijah na konferenci sami, a ravno tako že pri predkoferenčnem obravnavanju kataloške tematike je bila skladnost v strokovnem izrazju pomembna toliko bolj, ker so med